

«ՄԱՍԻՍ» ԳՐԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ (1900–1908)

1900–1908 թթ. «Մասիսը» լույս է տեսել որպես գրական շաբաթաթերթ՝ հանդես գալով իբրև ժամանակի լավագույն հայկական հրատարակություններից մեկն այս բնագավառում։ Խմբագիրներ Ս. Արփիարյանի և ապա Ենովքն Արմենի շնորհիվ «Մասիսն» իր շուրջ համախմբեց արևմտահայ գրական ու գրաքննադատական մտքի փայլուն ներկայացուցիչներին (Գր. Զոհրապ, Մ. Մեծարենց, Սևակ, Արտ. Հարությունյան, Զ. Եսայան, Ա. Անտոնյան, Ե. Տեմիրճիպաշյան, Հ. Ալփիար, Տ. Չոլկյուրյան և ուրիշներ)՝ նպաստելով հայ գրականության զարգացմանը։ «Մասիսը» հրապարակ էր իջնում որոշակի ծրագրով և նախասիրություններով՝ ընթերցողին շարունակաբար ծանոթացնելով որն միայն ազգային գեղարվեստական արժեքներին, այլև այլ ազգերի գրական ու գեղագիտական ուղություններին (ռեալիզմ, ռոմանտիզմ, սիմվոլիզմ, դեկադանս և այլն)։ Ազգային գրականության զարգացման վերաբերյալ իր հրապարակումներում շաբաթաթերթը ձգտում էր կարծիքների բազմազանության՝ արտացոլելով ժամանակի գրական–գեղագիտական ըմբռնումների ընդհանուր պատկերը

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ Գրական հրատարակություն, գրական–գեղագիտական ըմբռնումներ, գրական դեկադանս, սիմվոլիզմ, ռեալիստական շարժում, բնականոն հաջորդանություն, «Մասիս», գրական մրցանակաբաշխություն, բազմակարծություն, ձևի ու բովանդակության հիմնահարց, գրական

բանավեճ, գավառական գրականություն, կին գրողներ, ֆեմինիզմ, «վրան–բաց» երգիծանք, մատենագիտական արժեք։

«Մասիսը» 1900 թ. սկզբներին հանդես եկավ որպես գրական հրատարակություն՝ կրելով «շաբաթաթերթ, ազգային, քաղաքական, գրական» ենթավերնագիրը։ Արտոնատերը դեռևս 1852 թ. այդ թերթը հիմնած Կարապետ Ությունյանն էր, տնօրեն–խմբագիրը՝ Տիգրան Արփիարյանը (Արփիար Արփիարյանի կրտսեր եղբայրը)։ Վերջինս ոչ միայն կարողացավ ըմբռնել դարասկզբի գրական ու գեղագիտական նոր պահանջները արևմտահայ հասարակության մեջ, այլև իր շուրջ համախմբեց գրական նոր բարձրացող սերնդի փայլուն ներկայացուցիչներին՝ Ա. Հարությունյանին, Ա. Անտոնյանին, Օ. Չիֆթե–Սարաֆին, Ռ. Սևակին, Տ. Չոլկյուրյանին, Ռ. Զարդարյանին, Հ. Գալանճյանին, Մ. Պարսամյանին, Զ. Եսայանին և այլոց։ Աշխատակցում էին նաև անվանի ու համբավի տեր գրողներ՝ Գր. Զոհրապը, Ռ. Պերպերյանը, Ե. Տեմիրճիպաշյանը, Հ. Ալփիարը, Ալփալանը, Գ. Պուպլին, Ա. Ալպոյաճյանը, Զ. Եսայանը, Ենովք Արմենը, Մ. Մեծարենցը, Ռ. Սևակը և ուրիշներ։ Նորացված «Մասիսը» հրապարակ էր իջնում որոշակի ծրագրով ու նախասիրություններով՝ ըստ ամենայնի նպաստել հայ գրականության զարգացմանը, ընթերցողին շարունակաբար ծանոթացնել ոչ միայն ազգային գրական արժեքներին, այլև նրա ուշադրությունն ուղղել դեպի արտասահմանի գրական ու գեղագիտական ուղությունները։

Դրան համապատասխան, շաբաթաթերթը զգալիորեն խթանեց հատկապես գրաքննադատական հոդվածների ու գրախոսականի զարգացումը՝ սկսած ինքնուրույն գրականության վերաբերյալ գնահատանքի խոսքից և վերջացրած եվրոպական, ռուսական ու ամերիկյան գրականությունների թարմ և նորովի բնութագրումներով: Շաբաթաթերթը, հատկապես Տ. Արփիարյանի խմբագրության տարիներին (1900–1905), և ասենք, հիմնականում նաև դրանից հետո, երբ խմբագրապետն էր Ենովք Արմենը (1907–1908), ձգտել է գրական լայնախոհությունից բխող կարծիքների բազմազանության՝ արտացոլելով ժամանակի գրական–գեղագիտական ըմբռնումների ընդհանուր պատկերը:

Նկատելի է նաև շաբաթաթերթի զգույշ մոտեցումը գրական նորաձևություններին, արևմտյան, հատկապես ֆրանսիական գրական դեկադանսի հայ հետևորդների ծայրահեղություններին: Մրանց հանդեպ «Մասիսը» շատ ավելի լայնախոհ վերաբերմունք ուներ Տ. Արփիարյանի խմբագրության շրջանում, թեև, ըստ հարկին, մերժում էր առհասարակ ծայրահեղությունները:

Գրականության մեջ ձևի կարևորությունը, այսուհանդերձ, և դարձյալ ֆրանսիական գեղագիտական պատկերացումների ուժեղ ազդեցությամբ, շարունակում էր իրեն զգացնել տալ 1900–ական թթ. պոլսահայ բանաստեղծության մեջ, որ սկիզբ էր առնում դեռևս XIX դ. 2–րդ կեսից, անգամ 1880–ական թթ. ռեալիստական շարժման պայմաններում, երբ, թվում է, ռոմանտիզմի դեմ երիտասարդ ռեալիստների («իրապաշտների») առարկությունները ամենից առաջ ուղղվում էին Հյուգոյի և ֆրանսիական ռոմանտիզմի այլ սյուների դեմ: «Մասիսում» արտացոլվել է նաև ձևին նախապատվություն տվող տեսակետը:

Արևմտահայ գրական ու հասարակական կարծիքը, թերևս, 1900–ական թթ. ներկայացնում էր կենսունակ պահպանողականության և միաժամանակ, գրական նորագույն, եվրոպական ըմբռնումների մի զարմանալի համադրում, որ բխում էր նույն իսկ պոլսահայ կյանքի հասարակական նկարագրի հակասականությունից: Հին և պարկեշտ գրական ավանդույթների մեծարումը՝ հանուն ազգային բարոյական հիմքերի պահպանության, տեղական պայմանների ու միջավայրի ինքնաբավությունը և մյուս կողմից, գրական նորագույն ըմբռնումների ներթափանցումներն այդ իրականության մեջ, հատկապես կրթված երիտասարդության շրջաններում: Կարելի է կարծել, որ նշված հակասականությունն էր թելադրում, որ 1900–ականի «Մասիսի» էջերում շարունակվի դեռևս 1880–ականի «Մասիսի» մեջ ծայր առած անհաշտ բանակոծիչ բարոյական և անբարոյական գրականության վերաբերյալ:

«Մասիսի»՝ գրականության և լրագրության զարգացման մտահոգությունների մեջ առանձնանում է նախորդ և ժամանակակից գրական սերունդների միջև բնականոն հաջորդայնության խնդիրը: Որոշակիորեն այս մտահոգությունը խորացնում էին նորօրյա եվրոպական ազդեցությունների ներթափանցումները մամուլ և գրականություն, էլ ավելի որոշակի՝ սիմվոլիզմի և առհասարակ դեկադանսի ազդեցությունը ստեղծագործող երիտասարդ սերնդի վրա: Հակազդեցության միջոցներից մեկը «Մասիսը» դիտում էր ոչ վաղ անցյալի կամ ավագ սերնդի գրողների ժողովրդականացումը, նրանց կյանքի և ստեղծագործության ուսանելի օրինակի քարոզչությունը: Շաբաթաթերթի գրական և գրական–դիմանկարային անդրադարձներն այս իմաստով ձեռք էին բերում ոչ միայն ճանաչողական նպատակադրվածություն, այլև անմիջական կապ էին ստեղծում, այսպիսով,

տարբեր սերունդների գրողների միջև, որ XX դարասկզբին կարող էր ընդհատվել արևմտյան ազդեցությունների չդադարող հոսքով: Ասենք, որ այդ սոսկ Տ. Արփիարյանի «Մասիս» բերած նորությը չէր. շաբաթաթերթը նրա խմբագրության տարիներին վերստին շրջանառության մեջ էր դնում 1880–ական թթ. առաջատար պոլսահայ հրատարակությունների՝ «Արեւելքի» և «Մասիսի» ուղեգիրը, այն է՝ վերհանել ավագ սերնդի հայ գրողների ու այլ մտավորականների կենսագրությունն ու գործունեությունը, դուրս բերել նրանց մոռացության մշուշից և առնչել ներկայի պահանջմունքներին:

Շաբաթաթերթը ազգային գրականության զարգացման կարևոր նախադրյալներից մեկն էր համարում գրողների նոր սերնդի դաստիարակությունը, նրանց հանդեպ հասարակական ուշադրության պատվաստումը: Այս մտահոգությամբ «Մասիսը» կազմակերպում էր «նոր գրիչների» բանաստեղծությունների մրցանակաբաշխություն: 1903 թ. փետրվարին քնարական պոեզիայի մրցանակաբաշխության համար շաբաթաթերթն առաջադրեց որոշակի թեմա՝ «Բաժնուած սիրտեր» խորագրով: Մրցույթի հանձնաժողովի անդամներն («քննիչներ») էին Մ. Աճեմյանը, Թ. Թերզյանը և Աղ. Փանոսյանը (1903, թիվ 8, 113–114): Հաղթողի համար սահմանվել էր մրցանակ՝ «ոսկի գրիչ մը»: Մրցանակաբաշխության մասնակիցներից խրախուսվեցին 40 երիտասարդ ստեղծագործողներ, որոնց մեջ էին Գ. Իսանյանը (Ուրֆայից), Հայկանուշ Մառքը (Կ. Պոլսից), Մ. Պարսամյանը և Մ. Մեծատուրյանը (Մ. Մեծաբենց) և ուրիշներ: Դրանից առաջ, 1901 թ., «Մասիսը» մրցանակաբաշխություն էր հայտարարել լավագույն նորավեպի համար (1901, թիվ 49, 777): Ի պատիվ «Մասիսի», պետք է ասել, որ այն հետագայում ևս շարունակաբար

տպագրեց Մ. Մեծաբենցին՝ ժողովրդականացնելով նրա ստեղծագործությունները: Երիտասարդ հեղինակների համար «Մասիսը» 1904 թ. բաց արեց հատուկ էջ՝ «Նորերի բաժին» խորագրով, որտեղ տպագրվում էին շնորհալի երիտասարդ ստեղծագործողներ:

«Մասիսի» գրաքննադատական հոդվածներում, գրախոսականներում և այլ հրապարակումներում շրջանառվում են ժամանակի արևմտահայ ճանաչված գրողների՝ Գր. Զոհրապի, Չիֆթե–Սարաֆի, Զ. Եսայանի, Ե. Տեմիրճիպաշյանի, Մ. Գոչունյանի, Իստրայի (Տ. Չրաքյան) և այլոց ստեղծագործությունների վերաբերյալ կարծիքները, դրանք հիմնավորող վերլուծություններն ու ընդհանրացումները: Ինչպիսին այդ գրականությունն էր, այնպիսին էլ, հիրավի, «Մասիսի» գրաքննադատությունն էր՝ տարամիտող, գրականության նշանակությունն ու գործառույթները հակասական անկյուններից ընկալող և բազմաշերտ, որտեղ եթե տիրապետող մի բան կա, այդ էլ բազմակարծությունն է: Այդ, միաժամանակ, հայ գրաքննադատական մտքի ամենանշանակալի ձեռքբերումներից մեկն էր XX դարի սկզբին, և հենց սրանով է պայմանավորված բանավեճերի շրայլ առկայությունը «Մասիսի» էջերում, որ վերաբերում էր և՛ ազգային, և՛ եվրոպական գրականություններին, գրական ուղղություններին, առանձին գրողների ստեղծագործություններին և այլն: «Շ. Ծիածան» ստորագրությամբ հանդես եկած Մեծաբենցը Զոհրապի բանաստեղծությունների վերլուծության մեջ վերհանում էր նրա խորունկ զգացումները՝ կիրքը, տխրությունը, անհատի հոգեկան տվայտանքները: Միաժամանակ, նա նկատում է Զոհրապի ոճի «անխնամությունը», որ «մեծ բան մը չի պակսեցներ իր խիստ տաղանդալից արտադրութեանց ար-

ժանիքէն» (1905, թիվ 12, 190): «Մասիսի» երիտասարդ գրաքննադատները բանաստեղծությունից ակնկալում են հարուստ ներաշխարհի և հոգու տեր անհատին ներդաշնակող արվեստ:

«Մասիսի» գրաքննադատության համար, այսուհանդերձ, ձևի ու բովանդակության փոխհարաբերության հիմնահարցը առավել կարևոր նշանակություն ստացավ սիմվոլիզմի շուրջ մղվող տեսական բանավեճերում: Գրական ուղղությունների շուրջ ընթացող բանավեճին զուգահեռ, «Մասիսը» քննարկել է նաև ժամանակի դեկադենտական գրականության գնահատման հարցը՝ ցուցադրելով իր լայնախոհ մոտեցումները առկա տարաձայնություններին: Շաբաթաթերթի գրաքննադատները՝ լավատեղյակ եվրոպական գրական ուղղություններին, հատկապես ֆրանսիական գրականության մեջ տարածված նորագույն դեկադենտական պոեզիային, խնդիրը դիտարկում են ոչ թե այդ ուղղությունների մերժման կամ հաստատման, այլ արևմտահայ գրականության մեջ դրանց թողած ազդեցության շրջանակներում: Այս բնույթն ունի Արտ. Հարությունյանի «Երկունք» ժողովածուի՝ Տ. Չոկյուրյանի գրախոսականը, որտեղ քննադատական շեշտը դրված է բանաստեղծական զգացումների դրսևորման ձևի վրա:

Սիմվոլիզմի և դրա հայ հետևորդների դեմ կտրուկ քննադատությամբ հանդես եկավ «Մասիսի» վերջին խմբագիր Եսովք Արմենը: «Գրականության տիպարներ» (1907, թիվ 3, 53–61) հոդվածով: Նա սիմվոլիզմի մեջ տեսնում է միայն գրական նախընթաց ուղղությունների բացասումը՝ հանուն արտառոցի և բացառիկի: Թեև նա այս ուղղության հետևորդների թիվը հինգ–վեցից ավելի չի հաշվում, բայց ակնհայտ է, որ նրան անհանգստացնում է սիմվոլիզմի ավելի քան լայն տարածման երևույթը:

«Մասիսում», սակայն, լսելի էր նաև սիմվոլիզմի պաշտպանների ձայնը, որ ուշադրություն էր հրավիրում եվրոպական չափանիշների շրջանառումներով ու մեկնաբանություններով: Արտ. Հարությունյանը հանդես էր գալիս ֆրանսիական սիմվոլիզմի տեսական հիմքերի ու դրույթների վկայակոչումով և այս իմաստով ճանաչողական նշանակություն ունի նրա «Ֆռանսական գրականության դէմքեր. Ռէնի տը Կոռնոն» հոդվածը (1907, թիվ 16, 306–311):

Տեսական խնդիրների արծարծման հետ միասին և շատ ավելի հաճախակի, «Մասիսը» քննարկել է ժամանակի գրական կյանքի ընթացիկ խնդիրները: Գավառական գրականություն հասկացությունը ևս, որ շրջանառվել էր դեռևս 1880–ական թթ. «Արեւելքի» և «Մասիսի» էջերում, ենթադրում էր նախ, որպես գրական երկի առարկա ընտրել Արևմտյան Հայաստանը, նրա բուն ժողովրդի առօրյան, կենցաղը և իրավական վիճակը, հոգեբանությունը, բարոյական ըմբռնումները և այլն: Եվ երկրորդ, գեղարվեստական պատկերման խնդիրը, այդ իրական միջավայրն ու մարդը պետք է դառնային ռեալիստական գրականության առանցք: Մի հայտնի չափով այս մտայնությունը կապվում էր հայ իրականության մեջ ազգային ինքնորոշման տրամադրություններին, որոնց սնուցման ու ծավալման համար էական նշանակություն ուներ հայրենիքի և հայ գավառացու ճանաչողության խնդիրը:

«Մասիսի» բերած գրաքննադատական նորույթներից էր կին գրողների («կնոջական գրականության») ստեղծած գրականության հիմնահարցի առաջադրումը, որ եվրոպական գրաքննադատության ազդեցության ամրապնդումն էր ժամանակի հայ իրականության մեջ կին գրողների հայտնությամբ: «Մասիսն» իր ընթերցողին ծանոթացնում էր Զ. Եսայանի, Մառի Արապյանի, Արշակունիի Թեո-

դիկի, Սաթենիկ Հարությունյանի (Թվատինցու դուստրը), Իսկուհի Մինասյանի և Մարիանե Տամատի (երկուսն էլ ֆրանսագիր) ստեղծագործություններին, տալիս նրանց գրական վաստակի գնահատականը:

Իբրև գրական հրատարակություն, «Մասիսը» նոր ուղիներ էր հարթում հայ գրականության ընթացքի մեջ և ամենից առաջ՝ իր գրական լայն ընդգրկումների շնորհիվ: Նրա ծրագիրը, որ ավելի կամ պակաս չափերով հաջողվեց իրագործել 1900–1908 թթ., այսօր էլ զարմացնում է իր պատկառելի չափերով, ոչ միայն ազգային գրողների ստեղծագործությունների, այլև համաշխարհային գեղարվեստական գրականության, նորագույն գրական ուղղություններին պատկանող երկերի թարգմանություններով՝ հայ գրական միտքն ու ճաշակը արդիականացնելու մտահոգությամբ: Ավելին, «Մասիսը» այդպիսի արդիականացումը չէր ենթադրում այլ կերպ, քան ազգային գրականության ավանդույթների պահպանության և քարոզչության միջոցով:

Ավագ սերնդի բանաստեղծների մեջ «Մասիսն» ակնածանք ունի հատկապես Ե. Տեմիրճիպաշյանի նկատմամբ, որի ստեղծագործությունը հայ բանաստեղծության զարգացման դարավերջի ընթացքը ներկայացնելուց բացի, կարծեք, կամուրջ էր ստեղծում, իր միստիկական բեկված պատկերների հուշարկումներով արևմտյան դեկադանսին առնչվելու համար: Միաժամանակ, կարծեք սահմանազատվելով Ե. Տեմիրճիպաշյանի միստիկական ծայրահեղություններից, բայց և հաշվի առնելով տաղանդավոր գրողի գրչի արժանիքները, «Մասիսը» տպագրեց Գր. Զոհրապի «Եղիա Տեմիրճիպաշեան» հոդվածը (1907, թիվ 38, 759–762), որտեղ ընդհանրացված ներկայացվում է հակասական գրողը, որի դարձվածներ-

ըն ու նորակերտ բառերի մեջ Զոհրապը նկատում է և այն, որ «իրենց յանդգնության մեջ յաճախ այլանդակութեան կը յանգին» (նույն տեղում, 759):

Հ. Ալփիարը «Մասիսում» ևս շարունակում է ստեղծագործել նույն թեմաների շրջագծում՝ կենցաղ, բարոյական հարաբերություններ սեռերի միջև՝ մնալով միշտ նույն զվարթ, սրամիտ, դիպուկ, երբեմն՝ գոեհկություններում շրջանառող իր երգիծանքով: Ալփիարը կրթված, մտավորական նոր շերտերի երգիծաբանն է, որը չհասկացվեց պահպանողական շրջանների կողմից, և որոնք չհապաղեցին նրան հռչակելու «անբարոյական, վրան–բաց» երգիծանքի ներկայացուցիչ:

«Մասիսում» Քրիզանթեմ–Ալփիարը երբեմն իր քրոնիկները տպագրել է «Շոգմոգ մտածումներ» խորագրով: Դրանք կամ երգիծական նորավեպեր են, կամ իրապատում սյուժեներ՝ մշակությային երևույթների, մտավորականների, պատրիարքարանի և այլնի քննադատական խայթոցներ, բարբերի երգիծական գնահատումներ և այլն: 1907 թ.: Կինը և նրա բարոյական կերպարը, ընտանիքում և հասարակության մեջ նրա դիրքն ու պահվածքը այս շրջանում ևս մնում են երգիծաբանի ուշադրության կենտրոնում: Ընտանիքի և կնոջ բարբերի երգիծական ձևախեղումների սեփական համակարգը Ալփիարին հասցնում են դրանից բխող այն եզրակացությանը, որ ֆեմինիզմը հայ հասարակության մեջ իրականանալու ոչ մի հիմք և հեռանկար չունի: Կնոջ հավասարությունը տղամարդուն, առաջինի հասարակական գործունեությունը նա ընկալում է ֆիզիկական բնությունից տրված սեռերի տարբերության տեսակետից: Կնոջ հասարակական գործունեությունը Ալփիարը համարում է «խղ վագր մը դէպի անկարելին, անտեղի մարմաջ մը եւ սխալ գաղափար մը, զոր առաջին

անգամ տանը մնացած օրիորդ մը հղացած ըլլալու է» (1902, թիվ 46, 729):

Նույն կարծիքն ունի ֆեմինիզմի և կնոջ հանրային գործունեության վերաբերյալ Գր. Զոհրապը: Նույն այս «Մասիսում» հիշատակելով Տյուսաբի «Մայտա» վեպի առթիվ իր երբեմնի բանավեճը Ռ. Պերպերյանի հետ, Զոհրապը նշում էր. «Ես՝ իմ արեւելքցիի համառութեամբս այդ դատին (ֆեմինիզմի– Ա. Խ.) դէմ կը մաքառէի եւ դեռ կը մաքառիմ՝ համոզուած, որ ատով կիներ կը կորսնցնէ, քան թէ կը շահի իր շնորհին մէջ» (1901, թիվ 43, 676):

Անկյալ հասարակական բարքերի և դրա հետ միասին բարոյական արժեքների կորուստը աղետալի մի բան էր թվում ռեալիստ Զոհրապին, որը կնոջ մեջ, նրա միջոցով ընտանիքի և հասարակության պահպանության վերջին հանգրվանն էր տեսնում: Փչացած բարքերի ու բարոյականության անկման այնպիսի վիճի՜ր՝ հասարակական կյանքը, որի մեջ կարող էր նետվել կիներ ֆեմինիստների ենթադրած տղամարդու և կնոջ իրավահավասարության պատրանքային պայմաններում, Զոհրապին պատկերանում էր որպէս կնոջ բարոյական ու հոգևոր գեղեցկության, ուրեմն և անհատի ու հասարակության առավել խաթարմանն ուղղված սպառնալիք: Նրա հերոսուհիները, որքան էլ գործեն ստոր միջավայրում, մեծապէս բարձր են կանգնած այդ միջավայրից և անկախ նրանց դրամատիկ կամ ողբերգական ճակատագրից, կարծեք, մնում են գեղեցկության և հուսո այն վերջին խարխալը, որն անվտանգ ծովածոցում մնալու վերջին հնարավորությունն է տալիս ազգի հողմակոծ նավին: Կարծում ենք, սրանում է թաքնված Զոհրապի առարկությունը ֆեմինիզմին և բանավեճը դրա հետ, որ մեծ գրողը, Ռ. Պերպերյանի հետ բանավիճային անմիջականությունից զատ, վարեց իր ամբողջ

ստեղծագործության մեջ: Այստեղ առկա է, իրոք, ռեալիստ Զոհրապը, բայց դրանից բխող նրա գնահատականը, կնոջ և տղամարդու փոխհարաբերության նրա գնահատականը, ասել կուզի՝ ընտանիքում և հասարակության մեջ կնոջ տեղի զոհրապյան պատկերացումը ի հայտ է բերում նաև նրա ռոմանտիզմը:

«Մասիսում» իր ստեղծագործական մնայուն հետքն է թողել Օ. Չիֆթե–Սարաֆը (Հովհ. Արիստղոմյան) իր նորավեպերով, ակնարկներով, գրաքննադատական նյութերով և խմբագրական հոդվածներով: Շաբաթաթերթում նա հանդես է եկել իր հանրածանոթ անվամբ, այլև Օ. Չ. Ս. և «Համշիրակ» ստորագրություններով: Չիֆթե–Սարաֆի նորավեպերը հագեցած են ճշմարտացի պատկերներով, կենցաղի ու բարքերի վերարտադրության մեջ նա հակում ունի դեպի մարդկային դրաման: Դրամատիկ լարվածությունն ու անկեղծ ապրումները, որոնք կարող են հասնել ողբերգական վախճանի, նա պահպանում է նաև իր ակնարկներում, («Ճերմակներով», 1901, թիվ 44, 693–696, «Բարիզեան տռամներ», 1903, թիվ 24, 373–377): «Շահարիկ» ստորագրությամբ նա «Մասիսում» տպագրել է «Գաւառացի կիներ» հոդվածը և «Հարիւր ոսկիի համար» նորավեպը (1903, թիվ 26, 413–415, 1904, թիվ 32, 508–511): Նա անդրադառնում է գավառում հայ կնոջ իրավագուրկ վիճակին և առհասարակ հետամնաց բարքերին:

Գավառական գրականության զարգացումը ազգային ակունքներին վերադառնալու միջոցով էր պատկերացնում «Մասիսի» հեղինակավոր գրողներից մեկը Թլկատինցին (Հ. Հարությունյան): «Գեղի նամակներ» ակնարկում նա առանց գունագարդման, բայց և առողջ կենսագագոցողությամբ արժանին է հատուցում գյուղացու բարոյական մաքրությանն ու աշխատանքին (1905, թիվ 21, 201–203):

Գավառական գրականության դրվագներ է վերաբարձրում նաև նրա «Ուր փնտռել առաքինությունը» ակնարկը՝ «Մասիսի» 1906 թ. հուլիսի համարներում:

«Մասիսում» իր տաղանդին արժանի նորավեպերով, գրաքննադատական ու հրապարակախոսական հոդվածներով հանդես եկավ Զապել Եսայանը: Նրա նորավեպերը շնչում են զգացմունքների թափով, անգամ անսովոր չափերի ու ցնցող դրվագներով, կանացի նուրբ զգայնությամբ: Գրողը դիմում է նաև սուր հակադրությունների՝ միայնակ հոգիների դրաման մոտ տարածության վրա ցուցադրելու նպատակով, որ առավել հասկանալի է դառնում նրա մարդասիրական զգացումների դրսևորումներով, անհատի ու միջավայրի տարրնթաց շարժման ու ընկալումների շեշտադրումներով և այլն: Վերջին թեմաները Զ. Եսայանը շոշափում է նաև իր այլ նորավեպերում, ինչպես և «Էջ մը Պալզաքի կեանքէն» հոդվածում (1905, թիվ 12, 180–184):

«Մասիսը» թարգմանական ուրույն քաղաքականություն է վարել՝ իրականացնելով հայ ընթերցողին օտար գրականությունների հաղորդակցելու իր ծրագիրը: Ամենից շատ «Մասիսը» տպագրել է ֆրանսիացի հեղինակներին, հետևելով արևմտահայ գրողների ու գրաքննադատների ավանդական կողմնորոշմանը: Միայն ֆրանսիական գրականությունից «Մասիսը» տպագրել է կամ գրական գնահատականներ տվել շուրջ չորս տասնյակի չափ հեղինակների, որոնք ճնշող մեծամասնությամբ ժամանակակից գրողներ են: Օտար գրական երկերի թարգմանություններով ամենից շատ հանդես է եկել Զիֆթե–Սարաֆը, որին հետևում են Տ. Ելքենճյանը, Ենովք Արմենը, Ռ. Սամիկյանը, Հ. Նազարյանը, Ռ. Պերպերյանը, Մ. Մեծարենցը, Մ. Պարսամյանը, Ե. Գոլանճյանը և ուրիշներ:

Գրողի կենսագրության և ստեղծագործության՝ վերոհիշյալ ներքին կապերից ելնելով, «Մասիսը» գրեթե միշտ թարգմանական գործերը ներկայացնում էր հեղինակի կենսագրության հետ միասին: Ենովք Արմենը ևս ամերիկյան դասական Է. Պոյի «Ծովափին աղջիկը» բանաստեղծությանը (1901, թիվ 51, 803) կցել է նրա կենսագրությունը: Ավելին, շաբաթաթերթի կարծիքով, եթե կենսագրական հիմքն անհրաժեշտ է հեղինակին առավելագույնս ընկալելու համար, ապա այն կարող է դառնալ նաև ուսումնառության դպրոց: Ուշագրավ է, որ Տ. Ելքենճյանը ամերիկյան մեկ այլ դասականի՝ Լոնգֆելդի ստեղծագործությունը հայ գրողների համար գործոն էր համարում, հաղթահարելու ֆրանսիական պոեզիայի համատարած ազդեցության միակողմանիությունը՝ տեղի տալու, որ «ուրիշ ազդումներու եւ թարգմանիչներու աչքերն ուղղուէին քիչ մ'ալ ուրիշ կողմեր» (1905, թիվ 23, 358): Այլ հրապարակումներում «Մասիսը» ծանոթություններ է տվել գերմանական, իտալական, լեհական, ռուսական, նորվեգական և այլ ազգերի գրականությունների մասին:

Հայ մամուլի և նրա խմբագիրների, հրատարակիչների և առհասարակ լրագրության վերաբերյալ «Մասիսի» այլ լրջմիտ հրապարակումները նկատի առնելով, առանց վերապահության կարելի է պնդել, որ դրանք հող նախապատրաստեցին XX դարի հայագիտության այս բնագավառի հետագա ուսումնասիրությունների համար: Նույնը կարելի է ասել նաև ազգային մշակույթի այլ ճյուղերի՝ երաժշտության, թատրոնի, դպրոցի, թարգմանական արվեստի վերաբերյալ, որտեղ նույնպես պատկառելի երախտիք ունի XX դարի սկզբների հրատարակված այս գրական շաբաթաթերթը:

“MASIS” LITERARY WEEKLY NEWSPAPER (1900–1908)

ALBERT KHARATYAN

Doctor of Historical Sciences, Professor Correspondent Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Chief editor of the journal “News of Social Sciences” of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

In 1900–1908 “Masis” appeared as a literary weekly being one of the best Armenian publications in the field. Thanks to editors T. Arpiaryan and A. Enovqn, western Armenian representatives of literary and literary criticism genre (e.g., Gr. Zohrap, M. Metsarents, R. Sevak, Art. Harutyunyan, Z. Esayan, A. Antonyan, E. Temirchipashyan, H. Alpiar, T. Chyokuryan and others) united around “Masis” promoting the development of Armenian literature. “Masis” brought forward its vision and preferences introducing its readers not only to the national artistic values but also to other nations’ literary and aesthetic movements (e.g., realism, romanticism, symbolism, decadence, etc.) In its publications about the development of the national literature, the weekly paper aimed at difference in length of sight through the reflection of general outlook of the state-of-the-art literary and aesthetic perceptions.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИК “МАСИС” (1900–1908)

АЛБЕРТ ХАРАТЯН

Доктор исторических наук, профессор, член–корреспондент НАН РА, главный редактор научно–общественного журнала «Вестник общественных наук»

В 1900–1908 гг. «Масис» издавался в качестве литературного еженедельника и считался популярным и наилучшим армянским изданием того времени. Благодаря редакторам Т. Арпиаряну и Енокву. Армену вокруг «Масиса» сплотились лучшие умы западноармянской литературно–критической мысли (таких, как Гр. Зохран, М. Мецаренц, П. Севак, А. Арутюнян, З. Есаян, А. Антонян, Е. Темирчипашян, Г. Алпиар, Т. Чёкюрян и другие), тем самым способствуя развитию армянской литературы. Основной целью выхода в свет еженедельника являлось не только ознакомление читателя с национальными традиционными литературными ценностями, а также формирование представлений о научном и литературном достижении других национальностей (реализм, романтизм, символизм, декаданс и др.). В своих изданиях еженедельник стремился к достижению плюрализма мнений относительно развития национальной литературы, тем самым отображая общую картину литературно–художественных и эстетических представлений времени.

Հոդվածի ներկայացման ամսաթիվը՝ 13.04.14 թ.